

Josip Jernej
Zagreb

Bilješke oko porijekla naše frazeologije

Pitanje porijekla frazeologije hrvatskog jezika obrađivano je do danas samo sporadično. Kako se etimologijski rječnici pojedinih jezika bave u pravilu samo etimologijom leksema, to je proučavanje povijesti frazema prepušteno inicijativi pojedinih lingvista. Često je teško odrediti izvor jednog frazeologizma. To nije problem za frazeme koji potječu iz klasičnih jezika ili iz Biblije. I kod nekih je drugih međunarodno proširenih frazema izvor često pravilno utvrđen. Drukčije je kod frazeologizama koji nemaju međunarodni karakter, a potječu kod nas od jednog od velikih susjednih jezika. Bit će stoga korisno da se pitanje postepenog dopunjavanja i obogaćivanja frazeologije hrvatskog jezika podvrgne posebnom proučavanju. Znamo da su se i veliki svjetski jezici obogaćivali kalkovima. Kod nas u tom pogledu dolaze u obzir u starije doba talijanski utjecaji (osobito dijalektalni mletački), a kasnije njemački u austrijskim varijantama. Članak završava kratkim popisom primjera.

Želja nam je svratiti pozornost na jedno zapostavljeno pitanje s područja hrvatske lingvistike, na pitanje porijekla naše frazeologije, i to ponajviše na figurativne izričaje našega razgovornog jezika. Premda je o našoj frazeologiji pisano stručno u više navrata (dovoljno bi bilo spomenuti iz novijeg vremena radove Antice Menac¹ i leksikografska dostignuća Josipa Matešića²), zaobiden je povijesni aspekt cijeloga problema. Nije se, naime, postavljalo pitanje na koji se način, u koje se vrijeme i pod kojim se uvjetima naš frazeološki fundus postupno obogaćivao, preoblikovao i osuvremenjivao; koji su faktori kod toga sudjelovali, koji su jezici kod toga procesa najviše utjecali. Pitanje je kompleksno

- 1 A. Menac, *Svoje i posuđeno u frazeologiji*. Strani jezici I, 1, 1972, pp. 9–18. To je jedno od važnijih djela naše autorice.
- 2 J. Matešić, *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb — Verlag Otto Sagner, München, 1988, pp. XXIII + 689. — Bogat je i Matešićev Frazeološki rječnik iz 1982. godine koji je poslužio kao osnov prije spomenutom hrvatsko-njemačkom.

i tražit će potanka i iscrpna istraživanja, a radi se o velikom broju moderne hrvatske urbane frazeologije.³

Etimologijski rječnici (Skok, Gluhak) pružaju nam u tom pogledu vrlo oskudne podatke jer je njihov znanstvenoistraživački zadatak usmjeren prema povijesti pojedinačnih leksema, dok se frazeološke sintagme u njima u pravilu uopće ne obrađuju. Ni veliki povijesni rječnik Hrvatske akademije ne može nam kod toga biti od veće koristi. Na neke kalkove upozorava Krsto Spalatin u svome Petojezičnom rječniku europeizama (Zagreb, 1990.), a sada to čini i Vladimir Anić u svome nezaobilaznom Rječniku hrvatskoga jezika (Zagreb, ¹1991. i ²1994.). Ima dakako i znanstvenih istraživanja o pojedinačnim pitanjima (Vojmir Vinja, Valentin Putanec i dr.), ali to izlazi iz okvira ovoga članka.

U svome članku iz 1972. (v. bilj. 1) autorica nam daje širok izbor međunarodnih frazeologizama koji su se i kod nas proširili, i to na dva osnovna načina: a) u izravnom, besprijevodnom prenošenju; b) u potpunom ili djelomičnom kalkiranju.

Ad a) (latinski) *non plus ultra, pro forma, status quo, modus vivendi* itd.; (iz živih jezika) *all right, fair play, last not least; enfant terrible, comme il faut; salto mortale, dolce far niente*; (za njemački mogli bismo dodati *Leitmotiv*).

Ad b) (iz raznih jezika) *progutati pilulu, dati šansu, graditi kule u zraku, zub za zub, mjesto pod suncem* i mnogi drugi.

I u kalkiranim su primjerima često poznati izvori: antički svijet, Biblija, a i kasniji pojedinačni tvorci (pjesnici, literati, znanstvenici).

No, pored tih europskih frazema postoje u hrvatskom jeziku i takvi koji nemaju međunarodni karakter, a kalkirani su, ponekad i sporno, prema oblicima jezika naroda koji nas okružuju i s kojima smo u prošlosti imali razvijene kulturne, gospodarske i političke odnose. To su dakako bili veliki kulturni narodi sa svojim jezicima i dijalektima. U starije doba znatan je utjecaj i na polju jezika dolazio iz istočnih talijanskih pokrajina i Venecije preko dalmatinskih gradova i Dubrovačke republike, dok je počev od kraja XVIII. stoljeća gospodarskim razvijanjem hrvatskog sjevera (Varaždin, Zagreb, Karlovac, Osijek) njemački utjecaj preko Austrije došao do jačeg izražaja. Stvarao se novi, u početku dvojezični građanski stalež, a time je stvorena i podloga za nastajanje kalkova, bilo leksičkih, bilo frazeoloških. O prvima postoji još nedovoljno cijenjeno djelo M. Rammelmeyera (Wiesbaden, 1975.), dok je o drugima razgovor tek započeo.

Ilustrirat ćemo naše stavove trima primjerima.

1. Sad smo na konju.
2. Imam pune ruke posla.
3. Mlatiti praznu slamu.

3 Pitanjem jezičnog posuđivanja opširno se bavi Vesna Muhvić-Dimanovski (v. osobito studiju »Prevedenice — Jedan oblik neologizma«, Rad HAZU, knjiga 446, str. 93-205). Radovi naše autorice dopunjuju brojna temeljna istraživanja Rudolfa Filipovića (v. osobito njegovu knjigu »Teorija jezika u kontaktu«, Zagreb, 1986, 322 str.). — Vrlo iscrpni »Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik« Pavice Mrazović i Ružice Primorac, Beograd, 1981, 1005 str., odlikuje se uz ostalo i time što se u njemu često i vrlo vješto izbjegavaju kalkovi.

1. Prvi primjer znači u normalnom nefigurativnom smislu otprilike »sad nam dobro ide« ili »sad smo izvan opasnosti«. To je kalk talijanskog izričaja »(ora) siamo a cavallo«. Njemački tu ne koristi istu sliku, nego upotrebljava izraze kao »jetzt sind wir über den Bergen« ili »jetzt sind wir ausser Gefahr«. Hrvatski frazem »sad smo na konju« nije dakle europski frazem, jer polazimo od pretpostavke da se neki frazem može smatrati međunarodnim, europskim, ako je u istom obliku prisutan i u njemačkom i u talijanskom. Statistika nam to dokazuje. Zanimljivo je da spomenuti frazem (1) kod nas upotrebljava već Marulić, kao što nam to potvrđuje lucidni Pero Budmani u Akademijinu rječniku pod natuknicom *konj*.

2. Drukčiji je slučaj s izričajem »imam pune ruke posla«. Prosječni govornik smatra ga jednostavno hrvatskim izrazom, a to i jest postao kroz godine, barem u kolokvijalnom govoru. Zanimljivo je da je taj tipično njemački frazem (»ich habe alle Hände voll zu tun«) Šulek unio u svoj njem.-hrv. rječnik iz 1866. g. i preveo ga jednostavno sa »imam puno posla«. I Talijani kažu u tom slučaju »ho molto da fare«.

3. Ni u trećem slučaju ne radi se o europskom kalku, nego o tipično njemačkoj tvorbi: »leeres Stroh dreschen«. U svojoj stalnoj težnji da izbjegava doslovne kalkove Šulek i ovdje prevodi sa »mlatiti oklepine«.

Nas uvijek zanima samo posljednji davalac i ne pitamo da li nije možda stanoviti strani izraz potekao od trećeg davaoca. Najteže je utvrditi posljednjeg davaoca kod međunarodnih kalkova. Uzmimo na primjer izraz »duboki san«. Jedan finski lingvist utvrdio je još tridesetih godina ovog stoljeća da taj figurativni frazem potječe iz starogrčkog »batÿs hÿpnos«. Preko latinskog »somnia profundus« ta se figurativna sintagma zatim proširila Europom u obliku kalka: *sommeil profond, tiefer Schlaf*, itd. i doprla do nas. Kojim putem? To bi bilo vrlo teško utvrditi.

Premda se već dulje vremena bavim ovom problematikom, dat ću ovdje samo mali izbor iz gradiva što sam ga skupio kroz godine. Ograničit ću se na primjere koje smatram izvedenima iz njemačkog jezika, a koji su nastali uglavnom u XIX. stoljeću, što još treba sve pobliže istražiti.

Talijanski primjer služi kao tertium comparationis i kao dokaz da se ovdje ne radi o međunarodnoj frazeologiji.

<i>bijela kava</i>	weisser Kaffee	caffè e latte
<i>igrani film</i>	ein Spielfilm	un lungometraggio
<i>paprene cijene</i>	gepfefferte Preise	prezzi salati
<i>zub vremena</i>	der Zahn der Zeit	le ingiurie del tempo
<i>topli brat</i>	ein warmer Bruder	un pederasta (un finocchio)
<i>s miješanim osjećajima</i>	mit gemischten Gefühlen	con sentimenti contrastanti
<i>dobro potkovan u što je na stvari?</i>	gut beschlagen in was ist an der Sache?	molto versato in di che si tratta?
<i>kao mačak oko vruće kaše</i>	wie die Katze um den heissen Brei	(girare) alla larga

<i>pasti kome na teret</i>	jemandem zur Last fallen	essere di peso a qualcuno
<i>biti kao na iglama</i>	wie auf Nadeln stehen	stare sulle spine (o sui carboni accesi)
<i>imati dobar nos</i>	eine gute Nase haben	aver buon fiuto (dobar njuh!)
<i>držati kome palce</i>	jemandem die Daumen halten	fare gli scongiuri a quc.
<i>odijelo stoji kao saliveno</i>	der Anzug sitzt wie angegossen	l'abito sta a pennello
<i>bolje rečeno</i>	besser gesagt	per dir meglio
<i>ja sam za to!, to je ispod svake kritike</i>	ich bin dafür! das ist unter aller Kritik	io ci sto è molto scadente
<i>meni je pukao film</i>	mir ist der Film gerissen	non ne posso più
<i>ide kao namazano to ne dolazi u obzir</i>	es geht wie geschmiert das kommt nicht in Frage	va liscio come l'olio è fuori questione
<i>ne isplati se</i>	es zahlt sich nicht aus	non vale la pena (non merita)
<i>poduzeti korake s penzijom jedva izlazim</i>	Schritte unternehmen mit der Pension komme ich kaum aus	fare le pratiche con la pensione campo a stento il lunario somiigliarsi come gocce d'acqua
<i>sličiti kao jaje jajetu</i>	wie ein Ei dem anderen ähneln	conoscere qualcosa a menadito
<i>imati što u malom prstu</i>	etwas im kleinen Finger haben	tirare la cinghia
<i>objesiti zube na klin</i>	die Zähne an die Wand hängen	le foto sono riuscite bene
<i>fotografije su dobro ispale</i>	die Photos sind gut ausgefallen	il fattore determinante
<i>jezičac na vagi</i>	das Zünglein an der Wage	dire di no a qualcuno
<i>dati kome košaricu</i>	jemandem einen Korb geben	aver fortuna (o successo)
<i>doći na zelenu granu</i>	auf einen grünen Zweig kommen	darsi la zappa sui piedi
<i>sjeći granu na kojoj se sjedi</i>	den Ast absägen auf dem man sitzt	ti si vede in faccia
<i>vidi ti se po nosu</i>	das kann man dir an der Nase ansehen	la situazione è funesta
<i>situacija je bremenita opasnostima</i>	die Lage ist unheilschwanger	gli manca un giovedì
<i>nedostaje mu daska u glavi</i>	er hat ein Brett zu wenig im Kopf	

<i>ustao je na lijevu nogu</i>	er ist mit dem linken Fuss zuerst aufgestanden	egli è di mal umore (ha incominciato male la giornata)
<i>gledati nekome kroz prste</i>	jemandem durch die Finger sehen	essere indulgente con qualcuno
<i>vrijeme liječi sve rane</i>	die Zeit heilt alle Wunden	il tempo è il miglior medico
<i>treba se ispružiti koliko je pokrivač dug</i>	man muss sich strecken nach der Decke(n)	bisogna fare il passo secondo la gamba
<i>gledati sve kroz ružičaste naočale</i>	alles durch eine rosarote Brille sehen	vedere tutto roseo
<i>kititi se tuđim perjem</i>	sich mit fremden Federn schmücken	farsi bello delle penne del pavone
<i>podmetnuti kome kukavičje jaje</i>	jemandem ein Kuckucksei ins Nest legen	procurare dei guai a qcn.
<i>vrč ide dotle na vodu dok se ne razbije</i>	der Krug geht so lange zum Wasser bis er bricht	tanto va la gatta al lardo che ci lascia lo zampino

Još je 1941. g. Petar Guberina napisao u Hrvatskoj reviji: »I naši pisci, i naša književna cjelina uzimali su pojedine riječi i izraze iz drugih jezika, jer im se činilo da su starije riječi već blijeđe, ili im je za izražaj vlastite ideje gdje koji calque bio zgodniji od domaće riječi. I ti calques, kao i dijalektalne riječi, morali su proći kroz sito književne svijesti. Ali kad su sretno prošli, oni su postali prave književne riječi. Hrvatski su filolozi međutim mnoge od tih riječi i izraza zabranjivali s motivacijom, da su to prijevodi iz stranih jezika. Tako je nastao novi jaz između hrvatskih filologa i hrvatskih književnika. Moderna lingvistika daje pravo hrvatskim književnicima, jer moderna lingvistika stoji na načelima evolucije jezika, a ne na nepomičnosti jezičnih pojava.«

Ovim riječima našeg uglednog lingvista možemo i mi završiti naš prikaz.

Intorno il problema dell'origine dei calchi fraseologici della lingua croata

Il problema dell'origine dei calchi fraseologici della lingua croata letteraria e colloquiale è stato poco studiato fino ad oggi. Alcuni di questi calchi, a cominciare dall'epoca rinascimentale, risalgono all'italiano, specie al dialetto veneto; in seguito, con l'affermarsi dei centri culturali della Croazia settentrionale e i crescenti rapporti con le terre austriache, si rende più forte l'influenza tedesca. Una breve scelta di esempi di questi calchi, presumibilmente influenzati dal tedesco, viene elencata alla fine del saggio.